

LITERATURE

УДК 821.161.2

БІЛЕ – ЧОРНЕ В РОМАНІ «САД ГЕТСИМАНСЬКИЙ» ІВАНА БАГРЯНОГО

Мелешко Віра Анатоліївна,
к.філол.н., доцент,
Бондаренко Альона Сергіївна
Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка,
м. Полтава, Україна

Анотація. У статті подано результати перепрочитання роману «Сад Гетсиманський» через символічну образність кольорів. Доведено, що за допомогою протиставлення біле – чорне Іван Багряний передає емоційний стан персонажів, їхні позитивні та негативні риси, зображує різні національні, соціальні та культурні явища.

Ключові слова: роман, Іван Багряний, колороніми, антитеза, білий – чорний кольори.

Іван Багряний потребує постійного прискіпливого прочитання/перепрочитання [2]. Нових підходів вимагає й аналіз колоронімів у його творах. Будучи художником за професією, Іван Багряний оцінював художню якість предметів. Не лише конкретні речі набувають кольорових ознак у його творах, а й абстрактні – почуття, настрої. За допомогою відповідних барв та світлових контрастів передавав різні психічні стани персонажів, створював настроєві пейзажі, суголосні станам людей і відповідні епосі, викликаючи у читача різні асоціації, певні емоції.

Мета – визначити суть та роль символічної образності чорного – білого

кольорів у романі «Сад Гетсиманський» Івана Багряного.

Однією з найважливіших для Багряного упродовж усієї його творчості була проблема розбіжності між мрією та дійсністю, а звідси в його почасті автобіографічному романі «Сад Гетсиманський» майже завжди два часові плани: брудне сьогодні, жакливе і безпросвітне, та протилежне йому світле, веселкове давно минуле. Основним композиційним прийомом твору є бінарне протиставлення в житті головного персонажа Андрія Чумака сцен реальних – і яскравих, омріяних спогадів. Усе високе, романтичне, гарне співвідноситься з минулим. Усе трагічне, жорстоке, похмуре – із безжальним сучасним. Події роману відбуваються в 30-ті роки ХХ ст. – час репресій, винищення українського цвіту по в'язницях і таборах. Разом з іншими опинився у в'язниці й головний герой роману Андрій Чумак. Герой-юнак проходить усі тортури в тюрмах, перед ним у страшному калейдоскопі подій змінюються тисячі мордованих, заляканих або збайдужілих до своєї долі людей, змінюють один одного отупілі, фанатичні й деградовані слідчі. І тому саме *чорний* колір стає засобом означення страшної епохи. Частота його вживання вражає: він зустрічається 58 разів.

У словнику української мови зафіксовано тринадцять значень лексеми чорний. Перше й основне вказує на колір сажі, вугілля та є протилежним до білого. Поміж переносних виділено такі:

- важкий, безпросвітний, безрадісний;
- властиве злісній, низький, підступній людині;
- ворожий, реакційний;
- поганий, негативний, ганебний.

В усіх цих значеннях вжито колір у творі. Символічний образ Юди автор вводить на початку роману; він містить виразний оціночний момент, втілює зраду. Того злочасного вечора, після похорону чоловіка, слухала мати розповідь святого отця про Сад Гетсиманський, про Ісуса Христа. «Мати здригнула, затиснувши папірець, наче їй справді вчувся крик того півня чорної, глухої ночі, що віщував зраду, чи дійшло до свідомості ім'я „Юда”, при якому

завжди стискалось її щире материнське серце» [2, с. 6]. На реальну парадигму, що відповідає чорному кольору ночі, нашаровується переносна, образна – чорної зради, страху, глибокої скорботи і тяжкого передчуття, що заволоділо материнським серцем. І те передчуття справджується: заарештовано всіх її дітей, а наймолодшого і найулюбленішого Андрія – першого. Далі сюжет твору розгортається через призму сприйняття цього героя. Ось везуть його у в'язницю на возі. Перед очима пропливають вулиці рідного міста, і увага концентрується на знайомому соборі: «Він очима дивиться на силвети собору, що заставив перед ним тьмяне небо, понурий, чорний, мертвий, але вже не бачить його; лише на хвилинку той собор ожив був у мареві Великодньої ночі та й знову погас, і стоїть мертвий, як велетенський чорний саркофаг, як таємничий мавзолей, у якому поховано щось <...> навік втрачене» [2, с. 22].

Чорні силвети собору, які порівняно з чорним саркофагом, де колір підсилюється епітетами тьмянний, понурий, мертвий утілюють втрачені надії, невідворотне, безпросвітне майбутнє. Поміж кольорів в'язниці чорний колір теж один з найбільш вживаних. Найчастіше виступає означенням до зовнішнього вигляду в'язнів. Фразеологізм „худий, аж чорний” повторюється кілька разів. Він символізує стан стомлених, хворих, мордованих людей. У цьому тюремному страхітті серед багаторазових допитів і катувань, які Андрій мужньо зносить, душа його терзається тортурами безмірно більшими – йому болить одне запитання : хто його зрадив, брати чи кохана? З одного боку в нього виникає бажання помсти, а з іншого тримає родинне почуття. Душа його роздвоюється, в ній оселяється «хтось той, хто навчився безоглядно вірити й любити, панічно боячись чорного провалля, в яке може раптом зірватись і полетіти, коли ту віру втратить» [2, с. 173].

Чорний колір того страшного провалля втілює страх своєї людської слабості, що через помсту може вбити в його серці найвищі й найкращі почуття. Велике навантаження в розкритті ідейної суті твору має образ Саду Гетсиманського, що неодноразово постає в сюжетній канві твору. «І, прикусивши губу та дивлячись в стелю, десь у невідоме, Андрій слухав про

Юду, думав про братів, і в темряві, що застигла зір, йому ввижався темний, сповнений чорного, задушливого тропічного мороку сад, тоскна тиша й силуети мирт та кипарисів...» [2, с. 226]

Навіть на лексичному рівні помітне цілеспрямоване згущення темного колориту. Чорний морок підсилений епітетом темний виражає значення – підступний, підлий, зрадливий, за яким відчувається великий душевний біль і сумніви. Лексеми темний, чорний часто зближуються, накладаються одна на одну. Втіленням найбільшого зла, яке несла епоха репресій, хаосу, безневинних смертей і скалічених доль, постає „чорний, обперезаний блискучими ременями демон зла” [2, с. 258]. Так про себе Андрій називає слідчого, отупілого, zdegradovanого через фанатичну відданість справі революції. Кольорова деталь чорний від описової трансформується у символічну разом з епітетом «блискучими ременями» вона створює образ страшного звіра, сатани, який знищує на своєму шляху все живе і світле.

Проблема протистояння світла і темряви – одна з найактуальніших у творі. Зло, як ми побачили, – усе чорне, темне, а добро в свідомості людини виявлялося світлим, білим. Білий колір – це, за спектральною шкалою, злиття всіх кольорів. Він нейтральний: у ньому – чарівна сила денного сонячного світла, що виражає спорідненість із Божественною силою. Тому вважається священним і символізує невинність, чистоту, радість. Білий колір багатий своєю чистотою, бо несе в собі всю гаму веселкових кольорів, на які розпадається, коли зустрічається з чистими краплями небесної води. У традиціях наших предків він посідав за значимістю головне місце. Послуговується цією традицією і автор твору, щоб підкреслити певні риси персонажів, виділити їх на темному тлі буття. Ось як постає в спогадах Андрія сестра Галя: «В сліпучо-білій сорочечці воно спало сидячи, припавши солодко зарожевілим личком до ковальського фартуха, як до материних грудей» [2, с. 8]. Білий колір дитячої сорочечки, підкреслений означенням сліпучий, символізує чистоту, безпосередність дитинства.

І все ж не завжди колір символізує своє пряме сакральне значення. Один і

той же колір може мати різну символіку, народжувати своє асоціативне поле із власною семантикою, яке визначене контекстом, ходом подій у тексті. Як наприклад, в описі зовнішності слідчого Сергєєва, що катував Андрія в тюрмі: «Він в цивільній одежі, в сніжно – білій решетилівській сорочці, схопленій повище ліктів гумками» [2, с. 163]. Сакральний білий колір автор ніби навмисне плюндрує, очорнює його, накладаючи на звиродніле єство ката. Сніжна білизна сорочки тут вказує на невідповідність українського одягу, що втілює національні ідеї, моральній суті образу слідчого. В описі зовнішності Георгіні – Андрієвого однокамерника – цим кольором підкреслюється вишуканість стилю одягу, витонченість манер: «Мав білі замшеві черевики, білі шкарпетки, нананікюрені нігті на руках» [2, с. 118].

В уяві багатьох народів білий колір асоціюється з милосердям. У нашому асоціативному полі постає образ милосердної сестри – монахині в білому, з червоним хрестом на головному уборі чи медсестра або лікар в білому халаті. Образ білого халата реалізується в контексті твору у невластивому йому значенні: «Наскільки Андрій зорієнтувався, це все могло би означати, що його вимагав слідчий привести за півгодини, а черговий в своєму вічному пориві, згідно з наказом начальства, кожную справу негайно засекречувати, вирішив за недоцільне повертати Андрія до камери по одягу, щоб він не бачив, що там в цей час робиться, як там ловці в білих халатах потрошать лахи, а так само вважав за недоцільне повертати його до товаришів, замкнених в голярні, і тому вирішив спровадити до „брехалівки”, куди, напевно, принесуть і одягу» [2, с. 150-151]. «Ловці» в білих халатах асоціюються з чорними санітарами, що роблять свою чорну справу.

Якщо вдуматись у семантику прикметника білий, то крім прямої вказівки на відповідний колір побачимо й метаморфічні значення цієї лексеми. Вона часто вживається на означення кольору тіла людини, волосся, що має широкий аспект значень. Наприклад, в образі Петровського: «Був виснажений, білий і ...величний» [2, с. 225]. Колірний епітет підкреслює не лише виснаження, а й незламність сили людського духу.

У деяких народів білий колір асоціюється з безкінечністю життя, може символізувати фізичну смерть, траур. Тому він знайшов своє вираження в увіковіченні пам'яті про людину в білому мармурі кладовищ: «Через нього пролітають кажани й хрущі і, десь стукнувшись – либонь об шиби освітлених вікон собору, падають на білу латку піску, на білі мармурові плити надгробків під мурами церкви» [2, с. 21-22]. У цій картині білий колір символізує холодність, безжиттєвість, вічний плин часу.

Послугується автор й усталеними фразеологізованими зворотами з використанням цього колороніму, які активно функціонують у живому мовленні і, зокрема, виступають у ролі знакових, національно зумовлених елементів української культури: біла ворона, «справа шита білими нитками». Зустрічаються постійні епітети: білосніжна сорочка, біле світло. Але слід зауважити, що колоронім *білий* не має в романі такого семантичного навантаження і стилістичної виразності при творенні образів, як *чорний*.

Система образів-символів і символічних ситуацій у «Саді Гетсиманському» нерозривно пов'язана з сюжетом твору, його композиційною формою. Носіями колірних символів у романі є художні деталі, персонажі. Символи покликані тут виразити протистояння між двома світами: добра та зла. Цим пояснюється домінантне використання контрастних кольорів – чорного і білого.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Багряний І. Сад Гетсиманський. Київ : Наукова думка, 2005. 546с.
2. Вертіль О. Письменник Олександр Шугай: «Спадщину Івана Багряного потрібно ретельно вивчати, щоб збагнути не тільки його, в й самих себе». Урядовий кур'єр. 2021. 1 жовтня (№ 190). С.5.
3. Словник української мови : в 11- ти тт. Т. 11. – Київ : Наукова думка, 1980. 696с.